

ПРО ПОХОДЖЕННЯ І ПРАВОПИС НАЗВИ ЯЛАНЕЦЬ

Однією з географічних назв, у написанні яких останнім часом спостерігається непослідовність, є назва кількох річок і населених пунктів Правобережної України — Яланець.

Сучасні українські довідники фіксують форму *Яланець*¹ як найменування лівої притоки Савранки в басейні Південного Бугу і розташованих на ній села і селища Бершадського району Вінницької області. Форма *Яланець* відповідає місцевій традиції вживання цієї назви. Аналогічну назву має ще одне село на Вінниччині (у Томашпільському районі)², де протікає річка *Яланка* — права притока Марківки басейну Дністра, за документами — річка *Яланець*³. *Яланкою* зветься також притока Дністра в Муровано-Куриловецькому районі Вінницької області⁴.

В історичних та топографічних працях XIX ст. аналізовані назви фіксуються переважно у тій же формі — з початковим я (*Яланець*, Jałaniec)⁵, і лише деякі джерела наводять ще форму з початковим е (*Еланець*, Jełaniec) як паралельну до основної⁶. Давніші фіксації окремих назв належать до першої половини XVII ст. Так, на карті Брацлавського воєводства, складеній Г. Бопланом, імовірно, засвідчені у спотвореній формі назви річки *Яланець* басейну Дністра (*Zalanica*)⁷ і поселення *Яланець* басейну Південного Бугу (*Zeleniec*)⁸.

Тим часом аналогічні найменування сусідньої Миколаївщини сучасними українськими виданнями подаються лише з початковим е: *Гнилий Єланець* — лівий доплив Південного Бугу⁹, на ньому селище *Єланець*,

¹ «Каталог річок України», К., 1957, стор. 61; УРЕ, т. XVI, стор. 473; «Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 квітня 1967 р.», т. I, К., 1969, стор. 12; «Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область», К., 1972, стор. 164, 168.

² «Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 квітня 1967 р.», т. I, стор. 28; «Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область», стор. 597.

³ П. Л. М а ш т а к о в, Список рек бассейнов Днестра и Буга (Южного), Пг., 1917, стор. 28; «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich», t. III, Warszawa, 1882, стор. 386.

⁴ В. Г. Г о р б а ч у к, Матеріали до словника гідронімів Вінницької області, у кн.: «Тези IV Республіканської ономастичної конференції», К., 1969, стор. 152.

⁵ В. К. Г у л ь д м а н, Подольская губерния. Опыт географическо-статистического описания, Каменец-Подольск, 1889, стор. 37; «Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета», т. IX, Каменец-Подольск, 1901, стор. 55, 58, 63, 774, 775, 777, 782, 783, 1015, 1022, 1023; «Подробная карта Подольской губернии в XIV листах. Составил штабс-капитан Менде», Тульчин, 1825; Т в е р т и н о в, Военно-статистическое обозрение Подольской губернии, СПб., 1849, стор. 12; «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich», t. III, стор. 386; П. Л. М а ш т а к о в, зазнач. праця, стор. 37.

⁶ «Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета», т. IX, стор. 783; «Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich», t. III, стор. 386.

⁷ В. Г. Л я с к о р о н с к и й, Гильом Левассер-де-Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России, К., 1901, стор. 17.

⁸ Т а м ж е, стор. 19.

⁹ «Каталог річок України», стор. 68; УРЕ, т. III, стор. 314; «Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область», К., 1971, стор. 351, 411, 413, 420, 590, 612.

районний центр Миколаївської області (відповідно район зветься *Еланецьким*)¹⁰, село *Сухий Еланець* Новоодеського району¹¹. Ця форма продовжує традицію фіксації відповідних назв у джерелах XVIII—XIX ст., писаних російською мовою. Зокрема, річка *Гнилий Еланець* засвідчена у межових документах 1705, 1740, 1766 рр. як *Еланець*¹², на карті Єлисаветградської провінції 1772—1774 рр. — *Еланець* з притокою *Еленья*¹³, в документі 1774 р. «Топографическое описание доставшимся по мирному трактату от Отоманской порты во владение Российской империи землям» — *Еланець*¹⁴. У джерелах XIX ст. гідронім виступає вже з прикметником-означенням — *Гнилой Еланець*¹⁵, у П. Л. Маштакова — також варіант *Гнилой Еланчик*¹⁶. За Д. І. Яворницьким, цей гідронім мав також інше означення — *Великий*, або *Черный (Еланець)* — «протекал через всю запорожскую землю от границы и падал в Буг ниже р. Белоусовки»¹⁷, пор. зафіксовані в документі 1749 р. *Еланець Мальный* і *Еланець Великий* — урочища «близ российской границы», в яких кримські татари випасали худобу¹⁸. Ще одне прикметникове означення до цього гідроніма ми зафіксували в с. Велідарівці Еланецького району, де місцеву річку старожити звуть *Московский Еланець*. Перший компонент цього найменування походить від другої частини старої назви с. *Еланця* — *Новомосковськ*. Слід зазначити, що в розмовній мові поряд із формою *Еланець*, тотожною офіційній назві, існує також варіант *Яланець* (зокрема, так називають річку в с. Щербанях Вознесенського району на Миколаївщині).

З історичних і топографічних праць минулих століть відомі ще дві річки у Нижньому Надбужжі, назви яких утворено шляхом сполучення прикметника з гідронімом *Еланець*: *Куций Еланець* — притока Південного Бугу¹⁹, зафіксована у згадуваному вище «Топографическом описании...» 1774 р.: «*Куций Еланець* балкою небольшое течение версть 6 имеет» і в примітці: «*Куций Еланець* выходит изъ ключей неподалеку отъ устья и балками изъ степи до 15 верствъ взялся»²⁰, на *Куцѡмъ Еланцѣ*²¹; на карті Єлисаветградської провінції 1772—1774 рр. *Еланчик*²², у Д. Яворницького — «*Куций*, иначе *Гнилой Еланець (Сасык-Еланець)* или *Еланчик*»²³. На березі річки було розташоване село *Куций Еланець*²⁴.

Інша притока нижнього Бугу, що зветься *Сухим Еланцем*, засвідчена «Топографическим описанием...» 1774 р.: «*Сухой Еланець* недалеко отъ

¹⁰ «Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 квітня 1967 р.», т. I, стор. 293; «Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область», стор. 411—421.

¹¹ «Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ на 1 квітня 1967 р.», т. I, стор. 298; «Історія міст і сіл Української РСР. Миколаївська область», стор. 613.
¹² Д. І. Яворницький, Вольности запорожских козаков, СПб., 1898, стор. 8, 11, 19.

¹³ В. Ястребов, Объяснительная записка к карте Елисаветградской провинции 1772—1774 гг., у кн.: «Записки Одесского общества истории и древностей», т. XIV, 1886, стор. 163.

¹⁴ «Записки Одесского общества истории и древностей», т. VII, Одесса, 1868, стор. 183.

¹⁵ «Списки населенных мест Российской империи», т. 47. Херсонская губерния, СПб., 1868, стор. 13; А. Шмидт, Материалы для географии и статистики России. Херсонская губерния, ч. I, СПб., 1863, стор. 165; П. Л. Маштаков, зазнач. праця, стор. 41.

¹⁶ П. Л. Маштаков, зазнач. праця, стор. 41.

¹⁷ Д. І. Яворницький, зазнач. праця, стор. 149.

¹⁸ А. А. Андриевский, Материалы для истории южно-русского края в XVIII ст., Одесса, 1886, стор. 146.

¹⁹ А. А. Скальковский, Опыт статистического описания Новороссийского края, ч. I, Одесса, 1850, стор. 66; А. Шмидт, зазнач. праця, стор. 165; П. Л. Маштаков, зазнач. праця, стор. 41.

²⁰ «Записки Одесского общества истории и древностей», т. VII, стор. 181, 183.

²¹ Там же, стор. 182.

²² В. Ястребов, зазнач. праця, стор. 163.

²³ Д. І. Яворницький, зазнач. праця, стор. 149.

²⁴ «Карта реки Буга от г. Николаева до Ольвиополя», 1804.

Бугу, версть 30 ручейкомъ съ ключей, въ балкъ протекаеть»²⁵; до *Сухова Еланца, Сухаго Еланца, на Сухомъ Еланцѣ*²⁶; у джерелах ХІХ ст. *Сухой Еланецъ, Еланецъ*²⁷. Річкова назва була перенесена на назву села, що розташоване на цій річці, — с. *Сухий Еланець*, Новоодеського району.

Факт тотожності *Яланців* Вінниччини з «*Еланцями*» Миколаївщини не викликає сумніву, тому й різне написання цих назв видається невинуватим.

До цієї ж групи найменувань з інших територій України належать, очевидно, гідроніми *Еланчик* (*Грузький, Мокрий і Сухий*) — три річки в Надзав'ї²⁸.

Назва *Яланець* походить від тюркської основи (пор. д.-тюрк. *алаң* «пловий, рівний (про місцевість)»²⁹, а також у багатьох сучасних тюркських мовах: тур. *alan*, татар., башк. *ялан*, алт. *йалан* (*jalaŋ*), казах., ногайськ., к.-калп. *aklan* (*aqlan*) та ін. із значенням «рівна, відкрита місцевість; галявина, поляна; лужок; лісова поляна; перелісся, поле, степ, долина, рівнина, відкритий, рівний і т. д.»)³⁰. З тюркських мов запозичено в російську географічну номенклатуру *елань, ялань, алань* «пасовище; лука, поляна, простора просіка у лісі»³¹, які часто виступають у топонімічній функції на територіях поширення російської мови³².

Семантику назви *Яланець* («рівна, відкрита місцевість; поле, степ і т. д.») можна вважати цілком ймовірною, зважаючи на те, що ареал її поширення припадає на степові райони України. На підтвердження співвіднесеності варіантів на *я* і *є* можна навести ще одне найменування тюркського походження, яке в українській вимові і написанні вживається з початковим *я*, а в російській мові — з *є*. Це притока Дністра *Ягорлик*, що в деяких джерелах ХІХ ст., писаних російською мовою, фіксується як *Егорлык*³³. Як відомо, українській мові початкове *є* взагалі не властиве (пор. українські апелятиви: *ядучий, ялина, ялець* та ін. і антропоніми *Явдоким, Явтух, Ярема, Ярмолай*).

Зважаючи на переконливі історичні і топонімічні дані, вважаємо за можливе для уникнення непослідовності в написанні аналізованої назви в сучасній українській літературній мові віддати перевагу формі *Яланець*.

²⁵ «Записки Одесского общества истории и древностей», т. VII, стор. 183.

²⁶ Там же, стор. 180, 182.

²⁷ Д. І. Эварницкий, зазнач. праця, стор. 149; «Списки населенных мест Российской губернии», т. 47. Херсонская губерния, стор. 13.

²⁸ «Каталог річок України», стор. 136.

²⁹ «Древнетюркский словарь», Л., 1969, стор. 33.

³⁰ Э. Севортян, Пробные статьи к «Этимологическому словарю тюркских языков», М., 1966, стор. 52.

³¹ М. Фасмер, Этимологический словарь русского языка, т. II, М., 1967, стор. 13; Э. и В. Мурзаевы, Словарь местных географических терминов, М., 1959, стор. 77.

³² В. А. Никонов, Краткий топонимический словарь, М., 1966, стор. 135.

³³ А. А. Скальковский, зазнач. праця, стор. 255; А. Шмидт, зазнач. праця, стор. 137.

